

Horyzonty Polityki
2022, Vol. 13, N° 44

MAREK ŻMUDZIŃSKI

<http://orcid.org/0000-0002-1759-877X>
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
marek.zmudzinski@uwm.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2339

Konflikt władzy kościelnej i państwowej na Warmii w kontekście dogmatu o nieomyślności papieża

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem naukowym artykułu jest przedstawienie konfliktu władzy kościelnej i państwowej, którego przyczyną była recepcja dogmatu o nieomyślności papieskiej. Biskup warmiński wobec duchownych jego diecezji, buntujących się przeciw nieomyślności, zastosował kanoniczne sankcje, których skutki przekroczyły wewnętrzną dyscyplinę Kościoła i nałożyły się na obszar władzy państwowej. Spór kompetencyjny Kościoła i państwa w przestrzeni oświatowej przerodził się w wieloletni konflikt.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy ogniskuje się wokół zagadnienia kompetencji władzy świeckiej i duchownej, dotyczącego osób należących formalnie do hierarchicznej struktury Kościoła i będących jednocześnie urzędnikami państwowymi. Zastosowana metoda to krytyczna analiza źródeł, z wykorzystaniem istniejących opracowań.

PROCES WYWODU: Konsorcjum edukacyjno-akademickie w Braniewie stało się miejscem ogniskującym wszystkie faktory kontrowersji wokół dogmatu o papieskiej nieomyślności. Bezskuteczne wysiłki pojednawcze biskupa warmińskiego doprowadziły do zastosowania radykalnych sankcji. W opinii władzy rządowej było to naruszenie powszechnie obowiązujących reguł państwa prawa i spowodowało działania zmierzające do rozwiązania sporu na płaszczyźnie administracyjnej.

Sugerowane cytowanie: Żmudziński, M. (2022). Konflikt władzy kościelnej i państwowej na Warmii w kontekście dogmatu o nieomyślności papieża. *Horyzonty Polityki*, 13(44), 227–240. DOI: 10.35765/HP.2339.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Spór wewnątrz Kościoła przerodził się w konflikt władzy duchownej i świeckiej, dotyczący podstawowych zasad współistnienia tych dwóch porządków w strukturze państwa prawa. Sankcje administracyjne wobec najwyższych hierarchów kościelnych były tylko doraźnymi efektami konfliktu warmińskiego, który zapoczątkował wieloletnią walkę państwa pruskiego z Kościołem katolickim, określaną jako *kulturkampf*.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Przyjazne relacje Kościoła i państwa domagają się permanentnego procesu komunikacji i konsultacji. Ich owocem powinien być możliwie precyzyjnie określony katalog akceptowanych kryteriów współistnienia, uzgadnianej wzajemnie aksjologii.

SŁOWA KLUCZOWE:

władza, Kościół, państwo, prawo, nieomyślność

Abstract

THE CONFLICT BETWEEN THE CHURCH
AND THE STATE AUTHORITIES IN WARMIA
CONCERNING THE DOGMA OF PAPAL
INFALLIBILITY

RESEARCH OBJECTIVE: The scientific objective of this paper is to present the conflict between the Church and the state authorities, whose cause was the reception of the dogma of papal infallibility. The bishop of Warmia imposed canonical sanctions on the priests in his diocese who rebelled against the dogma. Their effects went beyond the Church's internal discipline and encroached on an area of state authority. The dispute between the Church and state in the educational turned into a conflict which lasted many years.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem focuses on the competence of the secular and Church authorities regarding individuals who were formally members of the hierarchical structure of the Church but who were also state officials. The method used is a critical source analysis, using existing studies.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The educational and academic consortium in Braniewo became the focus of all the factors of controversy around the dogma of papal infallibility. Futile reconciliation efforts made by the bishop of Warmia led to radical sanctions. In the opinion of the state authorities, it was a violation of the common rules of the state of law and provoked actions aimed at solving the dispute on the administrative level.

RESEARCH RESULTS: The dispute within the Church turned into a conflict between the spiritual and secular authorities on the principles of coexistence

of the two orders within the state of law. The administrative sanctions against the top hierarchs, were only temporary effects of the conflict in Warmia, which started the prolonged struggle between the Prussian state and the Catholic Church, called *kulturkampf*.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: Friendly relations between the Church and state require permanent communication and consultations. They should produce a precisely specified catalogue of acceptable criteria of coexistence and mutually agreed on axiology.

KEYWORDS:

authority, church, state, law, infallibility

WPROWADZENIE

Dogmat o nieomyślności Biskupa Rzymu zarówno w fazie przygotowania, promulgacji, jak i recepcji budził bardzo poważne kontrowersje. Sprzeciw wobec nowej doktryny dotyczył hierarchów będących jednocześnie uczestnikami soboru oraz teologów analizujących bieżące życie kościelne. Wiele ośrodków akademickich stało się ośrodkami opozycji wobec zamierzeń papieża, m.in. we Wrocławiu, Monachium, Bonn, Trewirze czy Braniewie. Buntowi teologów patronował monachijski duchowny Ignaz von Döllinger, który stał się głównym architektem nowej struktury wyznaniowej – Kościoła starokatolickiego (Gatz, 1978, s. 140).

Należy podkreślić, że nowa doktryna katolicka budziła rezonans również w wymiarze społecznym, głównie wśród wykształconych kręgów mieszczańskich Niemiec i Szwajcarii. Narastał publiczny opór, który przybierał także charakter polityczny. Wynikał on w dużej mierze z działań niektórych biskupów, którzy w swoich diecezjach, w procesie recepcji dogmatu, zawieszali w czynnościach duszpasterskich i publicznych wielu duchownych, profesorów i nauczycieli, jawnie sprzeciwiających się dogmatowi o niemyślności papieża. Zwracali się oni do właściwych władz państwowych o analogiczne decyzje wobec pobierających państwowe pensje teologów i nauczycieli religii. W takiej sytuacji problem eklezjalny wychodził poza jurysdykcję kościelną i przybierał ramy konfliktu administracyjnego (Schatz, 1997, s. 257).

Początkowo niezwykle ostrożne stanowisko rządu oparte było wprost na decyzjach kanclerza. Już w lipcu 1870 roku Otto Bismarck wyraźnie zalecił rządowi nie wtrącać się w sprawy dogmatu nieomyślności, gdyż uważał go za czysto wewnętrzne zagadnienie katolicyzmu. W październiku tegoż roku ministrowie podjęli uchwałę, stwierdzającą że należy poczekać i upewnić się, czy dogmat ten będzie miał jakiegokolwiek praktyczne konsekwencje, które wymagałyby kontrakcji administracyjnej lub ustawodawczej państwa (Borodziej, 1970, s. 52).

Taki stan rzeczy miał miejsce m.in. w diecezji wrocławskiej i tamtejszym uniwersytecie. Już w lipcu 1870 roku książę biskup Foerster von Breslau przedstawił ministrowi ds. kultu Heinrichowi von Mühlerowi publikację prof. Josepha Huberta Reinkensa, notabene rektora uniwersytetu, skierowaną przeciwko papieżowi, z prośbą o interwencję. Urzędnik powstrzymał się od komentowania tego faktu. A wobec poglądu, że Reinkens nie złamał dogmatu, po długiej wymianie listów odmówił księciu-biskupowi pomocy, o którą prosił (Constabel, 1957, s. 23–28).

Także w Bonn od września 1870 roku narastał konflikt między arcybiskupem Paulusem Melchersem a profesorami teologii Franzem Xaverem Dieringerem, Bernhardem Josephem Hilgersem, Franzem Heinrichem Reuschem i Josefem Langenem, a także profesorem filozofii duchowej Franzem Peterem Knoodtem. Melchers zażądał od profesorów formalnej deklaracji akceptacji decyzji Watykanu. Minister oświaty Mühler został poinformowany przez kuratora uniwersyteckiego Hartwiga von Beselera i poproszony o interwencję. W krótkim czasie, po zastanowieniu, poinformował arcybiskupa, że nie będzie interweniował przeciwko profesorom, ani nie zapewni środków pozabudżetowych dla innych nauczycieli (Gatz, 1978, s. 153).

W diecezji warmińskiej recepcja soboru przybrała szczególnie burzliwy charakter. Tam kanoniczny bunt teologów przeniósł się na płaszczyznę trudnych relacji państwo–Kościół i przekształcił się w wieloletni spór, a nawet konflikt. Dotyczył on rzeczy zasadniczej – wzajemnych kompetencji państwa i Kościoła w stosunku do profesorów i nauczycieli religii, a pośrednio roli tych dwóch podmiotów w życiu publicznym uniwersytetu i szkoły (Borodziej, 1970, s. 53). Tak jak w innych diecezjach, początkowo władze administracyjne zachowywały daleko idącą powściągliwość i traktowały sprawę

soboru watykańskiego i nowego dogmatu jako sprawę wewnętrzną Kościoła, w którą nie powinny ingerować. Kontynuowały politykę neutralności, którą rząd pruski zaplanował i przyjął wcześniej, jeszcze przed rozpoczęciem soboru. Jednak ostatecznie stanął po stronie eklezjalnych dysydentów, wchodząc w spór z władzą kościelną (Gatz 1978, s. 153).

GENEZA KONFLIKTU

Recepcja uchwał soboru watykańskiego wygenerowała, jak wskazano powyżej, konflikt na Warmii, w konsorcjum akademickim i edukacyjnym w Braniewie. Czterech duchownych, teologów i nauczycieli religii otwarcie sprzeciwiało się akceptacji uchwał Vaticanum I, byli to: Andreas Menzel i Fridrich Michelis (profesorowie Liceum Hosianum), Edmund Treibel (wykładowca Seminarium Nauczycielskiego) oraz Paul Wollmann (wykładowca gimnazjum). Przebieg i rozmiar sporu stał się bardzo spektakularny, doprowadził do zaangażowania najwyższych władz kościelnych i państwowych i stał się kluczowy dla przyszłości relacji państwo–Kościół, tak Prusach, jak i w całych Niemczech. W literaturze przedmiotu określany jest głównie jako *Braunsberger Schulstreit* (Dettmer, 1958, s. 24; de Conick, 2005, s. 126; Conrad, 2008, s. 158) czy też *Braunsberger Wirren* (Kopiczko, 2018, s. 646). W liberalnej prasie niemieckiej, przeciwnej Kościołowi katolickiemu, pojawiała się też uszczypliwe w stosunku go biskupa warmińskiego określenie *die Krementz-Affäre* (Jasiński, 2002, s. 256). Przez wielu badaczy uważany jest jako początek walki z Kościołem katolickim, która doprowadziła do wieloletniego konfliktu zwanego *kulturkampf* (Jasiński, 2002, s. 241–265). Istnieją również wypowiedzi, które stwierdzają, że to Warmia była bezpośrednią przyczyną walki państwa pruskiego z Kościołem katolickim (Grygier, 1956, s. 48–49).

Biskup warmiński Philipp Krementz jako uczestnik soboru należał do mniejszości krytykującej przygotowywany i promulgowany dogmat. Jednak podobnie jak cały niemiecki episkopat, niezwłocznie po ogłoszeniu dokumentu zaakceptował go w umiarkowanej interpretacji i przyjął postawę jego propagatora w swojej diecezji, mając świadomość sceptycznej postawy duchowieństwa warmińskiego, podjął się dużego wysiłku realnej recepcji dogmatu – prowadził

osobiste konsultacje, z wieloma duchownymi korespondował, a już we wrześniu 1870 roku wystosował do całego prezbiterium list pasterski. Z jednej strony tłumaczył całą złożoność eklezjologiczną problemu papieskiej nieomyłności, wyjaśniał wątpliwości, z drugiej przeciwstawiał się wrogiej agitacji antykatolickiej, przestrzegał przed nieprzemyślanymi decyzjami, ale też napominał „braci w urzędzie duszpasterskim, aby ze wzmożoną gorliwością pracowali i przestrzegali właściwym słowem przed niebezpieczeństwem odejścia z Kościoła” (Krementz, 1870, s. 90; Schatz, 1975, s. 319–323).

Biskupia troska o akceptację dogmatu ogarniała nie tylko duchownych, ale wszystkich diecezjan. Już 11 listopada 1870 roku wydany został list pasterski dotyczący nowej doktryny. W związku z nim miało miejsce wydarzenie, które przeniosło spór wewnątrzkościelny na płaszczyznę relacji państwo–Kościół. W konsekwencji problem teologiczny przeobraził się w problem administracyjny. Stało się to na skutek odmowy nauczyciela religii ks. Paula Wollmanna przeczytania tego listu w kościele gimnazjalnym w Braniewie. Prefekt otrzymał wsparcie władz oświatowych, które twierdziły, że zarówno długość listu, jak i jego treść mogą wywołać zaniepokojenie, a nawet demonstracje ze strony uczniów. Biskup został oskarżony o spowodowanie całego zamieszania. Władze oświatowe argumentowały swe stanowisko poglądami duchownego i całego gremium nauczycielskiego, które kontestowało uchwały Vaticanum I. Natomiast sama kaplica – według urzędników – była wyłączona z bezpośredniej jurysdykcji kurii fromborskiej na mocy umowy między diecezją i władzami państwowymi w 1851 roku. Dodatkowo przywoływano Powszechne Prawo Krajowe z roku 1794, które uzależniało publiczne czytanie listów biskupa od zgody państwa. Dlatego nakaz biskupa powinien wcześniej uzyskać aprobatę władz oświatowych (Constabel, 1957, s. 66–67).

Argumentacja biskupa była *stricte* kanoniczna. Twierdził on, że ogłaszanie i forma listów pasterskich należy do jego ścisłych obowiązków i jego praw. Ponadto każdy duchowny diecezjalny znajdował się w jego eklezjalnej jurysdykcji, z sakramentalnym zobowiązaniem posłuszeństwa wobec biskupa. Poza tym trudno było mówić o autonomii kaplicy gimnazjalnej, gdyż nawet będąc wewnętrzną kaplicą nie przestawała być katolicką świątynią, która, jak cała diecezja, znajdowała się pod nadzorem biskupa ordynariusza (Constabel, 1957, s. 81–82). Ostatecznie list został przeczytany w skróconej

i złagodzonej wersji, jednak aktualne pozostało ostrzeżenie władz w stosunku do biskupa Krementza, że jego postępowanie godzi w prawo państwowe (Jasiński, 2002, s. 251).

MISSIO CANONICA

Trudno oceniać wysiłek pastoralny biskupa warmińskiego i jego skuteczność, bowiem ostatecznie musiał podjąć kroki administracyjne wobec wskazanych wyżej księży, wyłączając ich z posługi duszpasterskiej oraz edukacyjnej. Złożoność zatrudnienia duchownych jako profesorów i nauczycieli religii w jednostkach administrowanych przez państwo stała się zarzewiem sygnalizowanego wyżej konfliktu. Powstał bowiem szczególnie problem roszczeń Kościoła i państwa dotyczący kluczowych zasad. Wszyscy duchowni byli w służbie Kościoła i jednocześnie w pracy nauczycielskiej Liceum Hosianum, kolegium nauczycielskiego i gimnazjum, czyli byli wprost urzędnikami państwowymi. W narastającym konflikcie postawa biskupa Krementza została oceniona jako najbardziej radykalna ze wszystkich niemieckich biskupów. W ocenie pruskiej administracji oświatowej (Provinzial-Schull-Kollegium w Królewcu) jego stanowisko, odwołujące się do czternastowiecznej encykliki *Unam sanctam*, miało na celu podporządkowanie władzy świeckiej autorytetowi władzy duchownej i traktowane było jako pozostałość średniowiecznej inkwizycji (Constabel, 1957, s. 80).

Radykalizm biskupa Krementza tłumaczony jest m.in. jego pochodzeniem i zwyczajami, jakie wyniósł ze swej ojczyzny. Urodzony w Koblencji miał świadomość reguł tam obowiązujących. Należy pamiętać, że w Prusach od 1840 roku rozwinęła się praktyka mianowania duchownych nauczycieli religii, w której decydującą rolę odgrywał miejscowy biskup. Na początku stulecia prowincjonalne rady szkolne mianowały danego duchownego po ustaleniu jego kwalifikacji, na podstawie opinii władz kościelnych. Koadiutorowi, a później arcybiskupowi Kolonii, Johannesowi Geisselowi (1842–1864), udało się doprowadzić do uznania stanowiska nauczyciela religii za urząd duchowy (*ecclesiasticum officium*), a w konsekwencji do podniesienia biskupiej *missio canonica* do uznawanego przez państwo dokumentu jako *conditio sine qua non*. Praktyka ta została potwierdzona

rozporządzeniem gabinetu z dnia 6 listopada 1846 roku, a następnie była zwyczajnie praktykowana w Nadrenii, ojczyźnie biskupa Krementza (Gatz, 1978, s. 152).

Zasadniczy problem skupiał się wokół pytania o nadzorowanie społecznej działalności Kościoła, w tym przypadku w dziedzinie nauki i edukacji. Stanowisko biskupa Krementza w tej sprawie było nieustępliwe – uważał, że interesy państwa na polu wychowania młodzieży były trzeciorzędne. Decydujący głos w tej mierze mieli mieć rodzice i Kościół (Krementz, 1877, s. 2–5).

Wobec narastającego sprzeciwu środowiska braniewskiego, nie mając już innych narzędzi wobec publicznie wyrażanych poglądów, biskup warmiński, począwszy od 20 sierpnia 1870 roku, zdecydował się korzystać z radykalnych narzędzi dyscypliny kościelnej, wycofując misję kanoniczną kolejnym duchownym. Najpierw był to ks. Friedrich Michelis, następnie ks. Andreas Mentzel i ks. Edmund Treibel, a ostatnim, w dniu 3 kwietnia 1871 roku, ks. Wollmann. Warto podkreślić klimat narastającego sporu. W przypadku pierwszych suspens biskup informował ministra ds. kultu Heinricha von Mühlera o zaistniałej sytuacji, biorąc na siebie wynikające stąd koszty. W istocie znaczyło to, że kuria fromborska zorganizowała prywatne nauczanie religii dla studentów Seminarium Nauczycielskiego, zabraniając im jednocześnie uczęszczać na wykłady suspendowanych. Początkowo biskup nie doczekał się żadnej odpowiedzi z Berlina. Jedynie kurator szkolny konsultował środowisko braniewskie, w jaki sposób zabezpieczyć dalsze kształcenie filozoficzne tamtejszych studentów teologii. Kolegium profesorskie odpowiedziało w duchu administracji państwowej, że jest to problem dyscypliny kościelnej, która dotknęła tych osób jako duchownych, a nie państwowych profesorów (Gatz, 1978, s. 139).

Wprowadzone rozróżnienie między urzędnikiem a duchownym stało się główną linią interpretacyjną strony państwowej. Jak już wyżej wskazano, rząd, nie zgadzając się na usuwanie tych ludzi z zajmowanych stanowisk, generalnie zachowywał w stosunku do istoty sporu stanowisko wyczekujące. W grudniu 1870 roku minister von Mühler w liście do cesarza Wilhelma I wyrażał opinię, że sprawa dogmatu nie może, jego zdaniem, doprowadzić do poważnego konfliktu między państwem a Kościołem. Według niego wystarczyło po prostu odrzucić nieuzasadnione postulaty biskupów żądających

dyscyplinarnych zwolnień oponentów dogmatu i oczekiwać dalszego rozwoju wypadków. Pogląd ten podzielał w pełni również kanclerz Bismarck (Constabel, 1957, s. 65–75).

Problem cofniętej *missio canonica* stał się o wiele bardziej skomplikowany i trudny do rozwiązania w przypadku ks. Wollmanna, który był nauczycielem religii w gimnazjum, gdzie zajęcia były obowiązkowe, z oceną wpisywaną na świadectwie. Kościelne próby zwolnienia były nieskuteczne, gdyż zarówno kolegium profesorskie, jak i władze rządowe nie uwzględniły prośby biskupa Krementza. A wręcz przeciwnie, wystąpiły przeciwko niemu wydając zarządzenie wydalające uczniów, którzy nie pobierali nauki u ks. Wollmanna. Dodatkowo w spór zostali włączeni rodzice, którzy 19 sierpnia 1871 roku zwrócili się do samego cesarza Wilhelma I z prośbą, by naukę religii powierzono nauczycielowi katolickiemu. Głos ten poparła wysłana do rządu petycją również Konferencja Biskupów Pruskich w Fuldzie. Bezskuteczność tych kroków skutkowałą m.in. rezygnacją ze szkoły dużej grupy młodzieży – jeszcze w 1871 roku z 251 pozostało zaledwie 88 (Dittrich, 1913, s. 644).

Konflikt Kościoła z państwem zogniskował się wtedy w sprawie zasadniczej – trybie powoływania nauczycieli religii w gimnazjach katolickich. Chodziło o to, czy według twierdzeń biskupów państwo zobowiązane jest odwołać ze stanowiska służbowego nauczyciela, któremu Kościół cofnął wydaną uprzednio misję kanoniczną. Rząd stanął na stanowisku, że *missio canonica* jest sprawą czysto kościelną. Udzielenie jej przez kurię nie oznaczało upoważnienia do wykonywania zawodu nauczycielskiego, lecz było jedynie potwierdzeniem przez władze kościelne jego prawowierności wyznaniowej. Cofnięcie więc przez kurię misji nie mogło powodować odwołania nauczyciela ze stanowiska służbowego (Constabel, 1957, s. 202; Borodziej, 1970, s. 53).

Państwo pruskie potraktowało w tym wypadku wycofanie *missio canonica* bez administracyjnej zgody jako bezprawne. W uzasadnieniu takiego poglądu powołano się na dotychczasową praktykę, w której Prowincjonalne Kolegium Szkolne proponowało odpowiedniego kandydata. Po uzyskaniu wstępnej akceptacji kościelnej oraz po złożeniu egzaminu kwalifikacyjnego otrzymywał misję kanoniczną. Dopiero wtedy państwo nadawało mu status nauczyciela w randze urzędnika publicznego. W interpretacji rządowej w tym dualizmie

to państwo dopuszczało Kościół do współpracy w zatrudnieniu nauczyciela religii i było odpowiedzialne za spełnienie obowiązku zabezpieczenia nauczania tego przedmiotu i tylko państwo miało prawo nauczyciela zdymisjonować (Costabel, s. 128–130).

Konflikt z odebraniem *missio canonica* został ostatecznie zakończony kompromisowo – ksiądz Wollmann nie został pozbawiony funkcji nauczyciela i ją kontynuował dla chętnych uczniów, natomiast sprzeciwiający się jego lekcjom, za zgodą biskupa, uczęszczali na lekcje religii poza budynkiem gimnazjum do innego nauczyciela (Jasiński, 2002, s. 256).

KOŚCIELNA EKSKOMUNIKA

Ekskomunika jest formą społecznej ekskluzji, czyli decyzji o wyłączeniu kogoś z dostępu do zasobów, praw, dóbr i usług oraz na niezdolności do uczestnictwa w normalnych relacjach i działaniach dostępnych dla większości ludzi w społeczeństwie (Makarewicz-Marcinkiewicz, 2015, s. 149–159). Kościół zaczerpnął tę formę sankcjonowania nieakceptowanych zachowań od innych społeczności. Przez wieki zmieniał się jej opis kanoniczny, a w XIX wieku zasadniczo obowiązywały reguły przyjęte na soborze trydenckim. Wzywały one biskupów do umiarkowanego i rozumnego stosowania „duchowego miecza ekskomuniki”, dopiero po udowodnieniu wielkiej winy. Ekskomunika miała być poprzedzona łagodniejszymi środkami karnymi oraz odpowiednimi upomnieniami. Należy też pamiętać, że w 1869 roku papież Pius IX (1846–1878) wydał konstytucję *Apostolicae Sedis*, która zniosła podział na ekskomunikę większą i mniejszą (Terpin, 2014, s. 461).

W toczącym się konflikcie między biskupem Krementzem a duchownymi braniewskimi, którzy odrzucili dogmat o nieomyślności, zgodnie z przepisami kanonicznymi, zastosowano finalnie karę ekskomuniki. Analogicznie do wyżej opisanej sankcji, tzn. cofniętej *missio canonica*, najwięcej kontrowersji wzbudziła sytuacja wokół księdza Wollmanna. Wykorzystała to administracja państwowa, kierując wobec hierarchy warmińskiego poważne oskarżenie o złamanie obowiązującego prawa. W opinii rządu, zarówno Powszechne Prawo Krajowe, jak i konstytucja z 1850 roku zabezpieczały prawa

obywatelskie dotyczące również duchownych. Kapłani, z zasady zobligowani do respektowania wewnętrznej dyscypliny kościelnej, w przypadku ekskomuniki, która obok eklezjalnej infamii dodawała również środowiskowy ostracyzm czy nawet negatywne skutki finansowe, stawali się podmiotem będącym bezpośrednio pod ochroną państwową. Pozbawienie więc praw obywatelskich przez nałożenie ekskomuniki powinno bezwzględnie uzyskać „placet” państwa. Biskup Kremenz o taką zgodę nie zabiegał, a wręcz ostentacyjnie podkreślał w tym wypadku wyższość prawa kościelnego nad państwowym. Biorąc również pod uwagę przysięgę wierności i posłuszeństwa wobec prawa państwowego, którą składał każdy biskup oraz zagrożenie złamania pokoju publicznego, postulowano ukaranie biskupa warmińskiego przez odebranie przysługującego mu prawnie uposażenia, tzw. temporalia (Constabel, 1957, s. 196–226; Jasiński, 2002, s. 258–259).

Biskup Kremenz odrzucał taką interpretację ekskomuniki kościelnej i jej skutki, oświadczając, że nie dotyczą one obszaru praw obywatelskich. W obronie swego urzędu odwołał się do wiernych, podkreślając, że zaistniała sytuacja była nie tylko wyraźnym naruszeniem praw Kościoła katolickiego w państwie pruskim, ale również łamała wolność wiary i sumienia wierzących. Swoje pasterskie pełnomocnictwa uzasadniał apostołską sukcesją i powołaniem do głoszenia ewangelii, które powinny respektować państwo i jej prawo. W takim kontekście umieścił też władzę biskupią do decydowania o prawowierności poszczególnych duchownych oraz o adekwatnych eklezjalnych sankcjach wobec łamiących dyscyplinę kanoniczną. W jego przekonaniu władza państwowa uzurpowała sobie nielegalnie możliwość oceny teologicznej nauczycieli religii, by na jej podstawie dyskredytować ocenę i decyzję biskupią (Kremenz, 1871, s. 86).

W przypadku ks. Wollmanna biskup wyjaśniał, że wielomiesięczne konsultacje i wielokrotne napomnienia nie dały żadnego skutku i jego sprzeciw wobec autorytetu Kościoła był wolny i świadomy, co nie mogło pozostać bez urzędowej oceny oraz nałożonych kar. Ich publiczny charakter miał wpłynąć na uzdrowienie sytuacji całej diecezji i mieć charakter napomnienia dla wszystkich łamiących święte prawdy religii katolickiej (Kremenz, 1871, s. 87).

Memoriał ministra Adalberta Falka, postulujący ukaranie biskupa warmińskiego, nie pozostawiał jednak żadnych wątpliwości w ocenie

nałożonej ekskomuniki i jej społecznych skutków. Formalnie bowiem ekskomunika nie pozbawiała ekskomunikowanego powszechnych praw, jak np. uczestniczenie w wyborach czy załatwianie spraw majątkowych, w rzeczywistości jednak intencją kary kościelnej było odseparowanie grzesznika od środowiska wierzących, do którego w owych czasach należała z reguły cała lokalna społeczność. Finalnie więc skutki kościelnej kary dotyczyły dużych obszarów życia pozakościelnego. To też w przekonaniu administracji państwowej był główny powód sporu i chęć obrony praw obywatelskich. Poza tym nie do przyjęcia dla rządu była postawa biskupa poddającego w wątpliwość suwerenność państwa w relacji do Kościoła i jego ustroju. Według prawa pruskiego i niemieckiego Kościół był korporacją, jak wiele innych stowarzyszeń, aprobowaną przez państwo i podległą jego prawodawstwu. Sformułowanie Kremientza, iż Boga należy bardziej słuchać niż praw państwowych, widziano jako wezwanie do anarchii, gdyż ostatecznym kryterium życia publicznego byłoby sumienie wierzących, a nie porządek prawny (Constabel, 1957, s. 276–298; Jasiński, 2002, s. 262).

Było to oficjalne stanowisko całego rządu, z kanclerzem Bismarckiem na czele, który był przekonany, że Kremientz ignoruje prawa państwowe i domaga się, by państwo było uległe jego bezprawnym żądaniom. W sprawozdaniu przedstawionym cesarzowi znalazły się postulaty, by nie pozbawiać biskupa jego urzędu, gdyż nie leżało to w kompetencjach państwa, ale wstrzymać z nim wszelkie kontakty. Nie stawiano też problemu zamknięcia fakultetu filozoficzno-teologicznego w Braniewie, gdyż, w opinii ministra, takie posunięcie wywołałoby niekorzystny rezonans dla państwa.

Ostatecznie zatrzymano uposażenie przeznaczone ustawowo dla urzędu biskupiego w wysokości 4500 talarów na kwartał. Dodatkowo, wobec sprzeciwu Kremientza, by złożyć bezwarunkową przysięgę wierności i posłuszeństwa prawom państwowym, nie dopuszczono go do udziału w uroczystościach 100. rocznicy wcielenia Warmii i Prus Królewskich do monarchii pruskiej. Były to sankcje, które właściwie kończyły konflikt braniewski. Należy dodać, że wobec zaistniałej sytuacji diecezjanie stanęli po stronie swego pasterza, zorganizowali zbiórkę pieniędzy i przekazali je ordynariuszowi. Natomiast władze pruskie próbowały pozbyć się biskupa z Warmii, ale ten miał własnych protektorów w kołach dworskich oraz u samego

monarchy i wysiłki te nie powiodły się (Jasiński, 1983, s. 229). Warto też zaznaczyć, że w roku 1885 został powołany przez papieża na urząd arcybiskupa metropolity Kolonii, a w 1893 roku wyniesiony do godności kardynalskiej.

ZAKOŃCZENIE

Kościół katolicki w państwie pruskim w połowie XIX wieku pozostawał w bardzo dużej zależności od władzy świeckiej, której w dużej mierze podlegał wybór biskupów i proboszczów, a także tworzenie nowych parafii i budowa kościołów. Władzy państwowej podlegała kontrola listów pasterskich, ocena katechizmów i śpiewników liturgicznych, a także ocena programów szkolnych w szkołach katolickich. Kościół w założeniu państwa miał realizować cele wyznaczone przez monarchię i być uległy jej prawom.

Konflikt biskupa Philippa Kremenza z najwyższymi władzami państwa pruskiego jest przykładem walki Kościoła katolickiego o autonomię w życiu publicznym. Wewnętrzny spór eklezjalny – dotyczący akceptacji dogmatu o nieomylności papieża – przerodził się w publiczną debatę o zasadach misji Kościoła i jego podmiotowość w dziewiętnastowiecznej strukturze państwa. Warmiński konflikt władzy duchownej i świeckiej był początkiem wieloletniej walki o kulturę (1871–1878) skierowanej przeciwko Kościołowi katolickiemu. Jej celem było w istocie upaństwowienie Kościoła i jego radykalne ubezwłasnowolnienie w życiu publicznym. Ostatecznie zarówno w przestrzeni ustawodawczej, jak i praktyce administracyjnej Kościół zachował swoje prawa do publicznej działalności pastoralnej.

BIBLIOGRAFIA

- Borodziej, Ł. (1970). Polityka szkolna Prus 1871–1878. *Rozprawy z dziejów oświaty*, XII, 47–79.
- Conick de, P. (2005). *Een le suit Prusien. Nederlanden en de Kulturkampf, 1870–1880*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Conrad, H. (2008). Stand und Konfession. Der Verein der katholischen Edelleute. Teil I: Die Jahre 1857–1918. *Westfälische Zeitschrift. Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde*, 150, 125–188.

- Constabel, A. (1957). *Die Vorgeschichte des Kulturkampfes*. Berlin: Rütten & Loening.
- Dittrich, F. (1913). *Der Kulturkampf im Ermland*. Berlin: Verlag der Germania.
- Gatz, E. (1972). Bischof Philipus Krementz und die Rezeption des Ersten Vatikanischen Konzils im Bistum Ermland. *Annuario Historiae Conciliorum*, 1(2), 106–188.
- Grygier, T. (1957). Vorgeschichte des Kulturkampfes. Adelheit Constabel, Berlin 1956 (rec.). *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1, 48–49.
- Jasiński, J. (2002). Początek ostrego konfliktu monarchii pruskiej z Kościołem katolickim a kwestia braniewskich starokatolików (1870–1872). W J. Jezierski (Red.), *Postannictwo Biskupa Rzymu* (s. 241–265). Olsztyn: Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej.
- Kopiczko, A. (2018). *Old catholic church in East Prussia (1871–1944)*. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 302 (4), 642–676.
- Krementz, Ph. (1870). Hirtenbrief 8 September 1870. *Pastoralblatt für die Diözese Ermland*, 10, 90.
- Krementz, Ph. (1871). Hirtenbrief 1 August 1871. *Pastoralblatt für die Diözese Ermland*, 15, 85–90.
- Krementz, Ph. (1877). *Denkschrift des Bischöflichen Ordinariat Ermland über die gesetzmässigen Stellung der Kirche zur Volksschule in Preussen und speziell in der Diözese Ermland*. Braunsberg.
- Makarewicz-Marcinkiewicz, A. (2015). Ekskluzja społeczna – zjawisko społeczne czy „temat zastępczy”? *Wrocławskie Studia Politologiczne*, (18), 149–159.
- Schatz, K. (1975). *Kirchenbild und päpstliche Unfehlbarkeit bei den deutschsprachigen Minoritätsbischöfen auf dem I. Vatikanum*. Roma: Università Gregoriana Editrice.
- Schatz, K. (1997). *Allgemeine Konzilien. Brennpunkte der Kirchengeschichte*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.
- Terpin, A. (2014). Ekskomunika. Rys historyczno-kanoniczny. *Resovia Sacra: Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej*, 21, 447–468.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>